



شورای سیاستگذاری حوزه های علمیه خواهران
مرکز مدیریت حوزه علمیه خواهران
معاونت پژوهش

عنوان:

تحليل كلامی قيام عاشورا و نقد دیدگاه معارض

استاد راهنما:

حجت الاسلام سيد حسين سيدی

نگارنده:

طیبه خلیلی

سال تدوین

۱۴۰۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تحمیدیه

سپاس و ستایش خدای را جلّ جلاله، آن آفریننده حکیم که جلوه‌های قدرت‌ش در سیمای روز روشن می‌درخشد و انوار حکمتش در ژرفای شب تار، راه‌نماست؛ پروردگاری که خویش‌ش را بر ما شناساند، درهای دانش را گشود، و فرصت زیستن و اندیشیدن عطا فرمود تا بنده ناتوان خویش را در مسیر علم و معرفت بیازماید و به کمال رساند.

تقدیم

به نام آن‌که جان را فطرت انتظار بخشید و و دل را به نور ولایت روشن ساخت. این اثر را با تمام فروتنی و نیاز تقدیم می‌کنم به ساحت قدسی قطب عالم امکان، حجت بن الحسن العسکری (عجل الله تعالی فرجه الشریف). باشد که این قطره‌ی ناچیز، در دریای عنایات آن خورشید پذیرفته شود و مقبول افتد.

تقدیر و تشکر

از خداوند متعال سپاسگزارم که در مراحل مختلف زندگی یاری‌رسان بوده و کمک خود را از بنده دریغ نفرمود. بدین وسیله از استاد راهنمایم که کمک شایانی نسبت به گردآوری این اثر داشتند کمال تشکر و قدردانی را دارم. همین طور از خانواده خود بابت صبوری و مشوق بودنشان سپاسگزارم.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل کلامی قیام عاشورا و نقد نظام‌مند دیدگاه‌های معارض، به روش توصیفی - تحلیلی و با رویکرد کلامی - تطبیقی سامان یافته است. چارچوب نظری پژوهش بر مبنای کلام امامیه استوار بوده و تلاش شده تا ضمن تبیین ابعاد اعتقادی قیام، کارآمدی این مبنای در نقد خوانش‌های رقیب نشان داده شود. در این پژوهش، ابتدا مبنای کلامی شیعه در تبیین قیام عاشورا با تأکید بر مرجعیت علمی و عملی امام حسین(ع) بر پایه دو رکن عصمت و علم لدنی تحلیل شده است. تجلی اصول پنجگانه کلامی (توحید، عدل، نبوت، امامت و معاد) در این واقعه و غایت‌شناسی حکیمانه آن نیز مورد واکاوی قرار گرفته است. در ادامه، دیدگاه‌های غیردینی معارض (ماتریالیسم تاریخی و سکولاریسم) نقد شده است. تقلیل قیام به کشمکش قدرت، انکار علم امام، نفی غایت‌مندی تاریخ، تاریخی‌نگاری صرف، انکار ارتباط عاشورا با حکومت دینی و شخصی‌سازی معنویت، از جمله قرائت‌های ناقصی هستند که مبتنی بر پیش‌فرض‌های معرفتی نادرست ارزیابی شده‌اند. همچنین دیدگاه‌های دینی معارض (سلفی‌گری و منتقدان درون‌شیعی) بررسی شده و شبهاتی چون حرمت خروج بر حاکم، تقدیم نص بر عدل، جبرگرایی، انکار مقام امامت منصوص، عصمت، علم غیب و تکلیف جهاد مورد نقد قرار گرفته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد خوانش کلامی شیعه با برخورداری از منظومه منسجم اعتقادی و توانایی پیوند میان ابعاد الهیاتی و تاریخی، تنها چارچوبی است که می‌تواند تحلیلی همه‌جانبه از قیام عاشورا ارائه دهد. دیدگاه‌های معارض، اعم از غیردینی و دینی، به دلیل غفلت از مبنای امامت یا تقلیل‌گرایی روش‌شناختی، از درک ژرفای این واقعه و نقش آن به مثابه «الهیات عملی» و «مکتب جاویدان مقاومت» ناتوانند.

واژگان کلیدی: تحلیل کلامی، قیام عاشورا، نقد دیدگاه معارض، شبهات عاشورایی.

فهرست

فصل اول: کلیات پژوهش.....	ر
۱-۱- بیان مسئله.....	۱
۱-۲- اهمیت و ضرورت پژوهش.....	۳
۱-۳- اهداف پژوهش.....	۴
۱-۴- سؤالات پژوهش (اصلی و فرعی).....	۵
۱-۵- فرضیه‌های پژوهش.....	۵
۱-۶- پیش‌فرض‌های پژوهش.....	۶
۱-۷- پیشینه پژوهش.....	۶
۱-۸- روش پژوهش.....	۱۰
۱-۹- ساختار تحقیق.....	۱۰
۱-۱۰- محدودیت‌های پژوهش.....	۱۰
۱-۱۱- مفاهیم و متغیرهای پژوهش.....	۱۱
۱-۱۲- مفهوم‌شناسی.....	۱۲
۱-۱۲-۱- تحلیل کلامی.....	۱۳
۱-۱۲-۲- قیام عاشورا.....	۱۵
۱-۱۲-۳- دیدگاه معارض.....	۱۷
۱-۱۲-۴- علم کلام.....	۱۷
۱-۱۲-۵- تشیع (امامیه).....	۱۸
۱-۱۲-۶- امامت.....	۱۹

۲۰.....	۱-۱۲-۷- قیام (به معنای کنش اصلاحی امام)
۲۰.....	۱-۱۲-۸- مرجعیت دینی-علمی امام
۲۱.....	۱-۱۲-۹- امر به معروف و نهی از منکر
۲۱.....	۱-۱۲-۱۰- عدل الهی
۲۲.....	۱-۱۲-۱۱- مادی گرایی (ماتریالیسم)
۲۳.....	۱-۱۲-۱۲- سکولاریسم
۲۳.....	۱-۱۲-۱۳- سلفی گری
۲۴.....	۱-۱۲-۱۴- مخالفان درون شیعی (جریان های انحرافی)
۲۵.....	۱۵-۱۲-۱- شبهه
۲۷.....	فصل دوم: مبانی کلامی شیعه در تبیین قیام عاشورا
۲۸.....	۲- ۱- مقدمه
۲۸.....	۲- ۲- شخصیت شناسی و جریان شناسی متکلمان موافق و معارض
۳۷.....	۲- ۳- مرجعیت علمی و عملی امام حسین (ع) (عصمت و علم لدنی)
۵۹.....	۲- ۴- قیام عاشورا در پرتو اصول پنجگانه کلامی
۵۹.....	۲- ۴- ۱- اصل توحید: نفی هرگونه عبودیت در برابر غیر خدا
۶۲.....	۲- ۴- ۲- اصل عدل: قیام برای استقرار قسط و داد
۶۶.....	۲- ۴- ۳- اصل نبوت: احیای سنت پیامبر (ص)
۶۸.....	۲- ۴- ۴- اصل امامت و تثبیت جایگاه رهبری معصوم
۷۲.....	۲- ۴- ۵- اصل معاد: نگاه به حیات جاوید
۷۴.....	۲- ۵- غایت شناسی حکیمانه قیام عاشورا
۷۵.....	۲- ۵- ۱- سلسله مراتب اهداف قیام: از فوری تا استراتژیک

- ۲-۵-۲- تبیین حکیمانه شهادت امام: تعارض ظاهری یا تجلی حکمت بالغه؟..... ۷۷
- ۲-۵-۳- حکمت‌های الهی در قیام عاشورا: از ابعاد فردی تا اجتماعی..... ۷۸
- ۲-۶- نتیجه‌گیری..... ۷۹
- فصل سوم: نقد و بررسی دیدگاه‌های غیردینی معارض قیام عاشورا (مادی‌گرایان و سکولارها)..... ۸۱
- ۳-۱- مقدمه..... ۸۲
- ۳-۲- کلیات و مبانی فکری ماتریالیسم..... ۸۵
- ۳-۲-۱- تعیین‌کنندگی اقتصاد: زیربنا و روبنا..... ۸۵
- ۳-۲-۲- تاریخ به مثابه مبارزه طبقاتی..... ۸۵
- ۳-۲-۳- کاریست در تحلیل عاشورا: تقلیل به کشمکش اقتصادی-طبقاتی..... ۸۶
- ۳-۲-۴- نقد مقدماتی: غفلت از محرک‌های فرامادی..... ۸۶
- ۳-۲-۵- شبهه تقلیل قیام به کشمکش قدرت..... ۸۷
- ۳-۲-۶- شبهه انکار علم امام و حکمت اقدام..... ۸۹
- ۳-۲-۷- شبهه نفی غایت‌مندی تاریخ..... ۹۱
- ۳-۳- کلیات و مبانی فکری سکولاریسم..... ۹۴
- ۳-۳-۱- تعریف و مفهوم..... ۹۴
- ۳-۳-۲- ریشه‌های تاریخی و فلسفی..... ۹۵
- ۳-۳-۳- مؤلفه‌های اصلی سکولاریسم..... ۹۵
- ۳-۳-۴- کاریست در تحلیل عاشورا: تاریخی‌سازی و شخصی‌سازی..... ۹۶
- ۳-۳-۵- نقد مقدماتی از منظر دینی..... ۹۶
- ۳-۳-۶- شبهه تاریخی‌نگاری صرف بدون ابعاد کلامی..... ۹۷
- ۳-۳-۷- شبهه عدم ارتباط عاشورا با حکومت دینی..... ۹۹

منابع و مأخذ

الف. كتابها

١. قرآن كريم (ترجمه حسين انصاريان)
٢. ابن احمد مدني، علي خان، الطراز الأول، مشهد مقدس: مؤسسه آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، ١٣٨٤ ش.
٣. ابن اعثم كوفي، أحمد، الفتوح، تحقيق: علي شيري، بيروت: دارالأضواء، ١٤١١ق.
٤. ابن تيميه، احمد بن عبدالحليم، درء تعارض العقل والنقل، تحقيق: محمد رشاد سالم، رياض: جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، ١٤١١ق.
٥. ابن تيميه، احمد بن عبدالحليم، منهاج السنة النبوية، تحقيق: محمد رشاد سالم، رياض: جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، ١٤٠٦ق.
٦. ابن حجاج، مسلم، صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل علي بن أبي طالب، حديث ٢٤٢٤، بيروت: دار إحياء التراث العربي، بي تا.
٧. ابن حنبل أحمد، مسند الإمام أحمد بن حنبل، ج ٣، بيروت: دار صادر، بي تا.
٨. ابن شُعبه حَرَّانِي، حسن بن علي بن حسين ، تحف العقول عن آل الرسول صلى الله عليه و آله، قم: جامعه مدرسين، ١٤٠٤ق.
٩. ابن طاووس، علي بن موسى، اللهوف على قتلى الطفوف، اللهوف.
١٠. ابن عبدربه، احمد بن محمد، العقد الفريد، بيروت: دارالكتب العلمية، ١٤٠٤ق.
١١. ابن فارس، احمد، معجم مقاييس اللغة، چاپ اول، قم: مكتب الاعلام الاسلامي، ١٤٠٤ق.
١٢. ابن قولويه، جعفر بن محمد كامل الزيارات، نجف: دار المرتضويه، ١٣٥٦ش.
١٣. ابن قيس، سليم، كتاب سليم بن قيس، ١٤١٤ق.

۱۴. ابن محمد مرتضی، زبیدی محمد، تاج العروس من جواهر القاموس، چاپ اول، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ق.
۱۵. ابن مشهدی، محمد بن جعفر، المزار الکبیر، تحقیق: جواد قیومی اصفهانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۹ق.
۱۶. ابن هشام انصاری، عبدالله بن یوسف، مغنی اللیب عن کتب الأعراب، ج ۱، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۸ق.
۱۷. ابن بابویه، محمد بن علی، عیون أخبار الرضا(ع)، تحقیق: مهدی لاجوردی، تهران: جهان، چاپ اول، بی تا.
۱۸. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ق.
۱۹. ابو مخنف، لوط بن یحیی، وقعه الطف، تحقیق محمد هادی یوسفی غروی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰ش.
۲۰. الهامی نیا، علی اصغر، ویژگیهای اخلاقی دو جبهه حق و باطل در کربلا، حکومت اسلامی، ۱۳۸۱، شماره ۲۶.
۲۱. امیدوار، احمد (۱۴۰۴). تحلیل کهن الگویی شخصیت امام حسین (ع) در شعر معاذ جنید «شاعر انصارالله» بر اساس نظریه کارل یونگ. مطالعات ادب اسلامیف آماده انتشار.
۲۲. امینی، عبدالحسین، الغدیر، بیروت: دارالکتب العربی، ۱۳۹۷ق.
۲۳. باستانی، فواد افرام، فرهنگ ابجدی، تهران: اسلامی، ۱۳۷۵.
۲۴. بغدادی، عبدالقاهر، أصول الدین، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۱ق.
۲۵. بلاذری، أحمد بن یحیی، أنساب الأشراف، تحقیق: سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۷ق.
۲۶. بهشتی، ابراهیم، اخباری گری، تاریخ و عقاید، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحديث، سازمان چاپ و نشر، چاپ سوم، ۱۳۹۱.

۲۷. الترمذی، محمد بن عیسی، سنن الترمذی، ج ۵، تحقیق و تصحیح: عبد الرحمن محمد عثمان، بیروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق / ۱۹۸۳م.
۲۸. جعفری، محمد تقی، امام حسین علیه السلام شهید فرهنگ پیشرو انسانیت، مشهد: آستان قدس رضوی. شرکت به نشر - مشهد مقدس - ایران، ۱۳۹۰ش.
۲۹. _____، حیات معقول، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۲ش.
۳۰. جعفریان، رسول، تاریخ تشیع در ایران، ج ۱، قم: نشر الهادی، ۱۳۷۶ش.
۳۱. _____، تأملی در نهضت عاشورا، تهران: نشر علم، ۱۳۸۹.
۳۲. جناتی، محمد ابراهیم، منابع اجتهاد از دیدگاه مذاهب اسلامی، تهران: کیهان، ۱۳۷۰.
۳۳. جوادی آملی عبدالله، ادب فنای مقربان، ج ۶، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۹ش.
۳۴. _____، سرچشمه اندیشه، ج ۲، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۲ش.
۳۵. _____، سروش هدایت، ج ۲، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۲ش.
۳۶. _____، عین نضاح (تحریر تمهید القواعد)، ج ۱، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۹۷ش.
۳۷. _____، مفاتیح الحیات، قم: اسراء، ۱۳۹۱.
۳۸. _____، شریعت در آینه معرفت، قم: اسراء، ۱۳۸۷.
۳۹. _____، مبانی حقوق بشر در اسلام، ص ۱۲۳، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۸ش.
۴۰. حسن بن علی ابن شعبه حرّانی، تحف العقول عن آل الرسول، ص ۲۴۵، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ق.
۴۱. حلّی، حسن بن یوسف، کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، قم: منشورات الرضی، ۱۴۰۷ق.
۴۲. خوارزمی، موفق بن احمد، مقتل الحسین (ع)، ج ۱، ص ۱۸۷، قم: انوار الهدی، ۱۴۱۸ق.
۴۳. داودی، سعید، رستم نژاد مهدی، عاشورا: ریشه ها، انگیزه ها، رویدادها، پیامدها، چاپ هشتم، قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۹۲.

۴۴. خمینی، روح الله، امامت و انسان کامل، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۸۱.
۴۵. _____، کتاب البیع، ج ۲، ص ۶۲۳، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۹ش.
۴۶. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، جلد ۹، ص ۱۳۴۲۱، واژه «سکولاریسم».
۴۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، چاپ اول، بیروت: دارالقلم، ۱۴۱۲ق.
۴۸. _____، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داودی، دمشق: دار القلم، ج ۱، ۱۴۱۲ق.
۴۹. ربانی گلپایگانی، علی، تحلیل و نقد سکولاریسم، فصلنامه پیام حوزه، ۱۳۸۱، شماره ۳۶.
۵۰. _____، درآمدی به شیعه شناسی، قم: مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۵.
۵۱. _____، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۰۶ق.
۵۲. _____، مدخل و درآمد علم کلام، قم: مولف، ۱۳۷۲ش.
۵۳. _____، ما هو علم الکلام، قم-ایران: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مرکز انتشارات، ۱۳۷۶-۱۴۱۸.
۵۴. رضوانی، علی اصغر، واقعه عاشورا و پاسخ به شبهات با پژوهشی نو، چاپ دوم، قم: کتاب جمکران، ۱۳۹۲.
۵۵. زمخشری، محمود، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، ج ۱، بیروت: دارالکتاب العربی، ۱۴۰۷ق.
۵۶. سبحانی، جعفر، رسائل و مقالات کلامی، ج ۱، قم: مؤسسه الإمام الصادق، ۱۴۲۱ق.
۵۷. _____، محاضرات فی الإلهیات، قم: مؤسسه الإمام الصادق، ۱۴۲۱ق.
۵۸. _____، الإلهیات علی هدی الکتاب و السنه و العقل، قم: مؤسسه الإمام الصادق (ع)، ۱۴۲۸ق.

۵۹. _____، دراسات فی الملل والنحل، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۱۴ق.
۶۰. سروش، عبدالکریم، بسط تجربه نبوی، تهران: موسسه فرهنگی صراط، ۱۳۸۵.
۶۱. سعیدی مهر، محمد، تحلیل معرفت‌شناختی مبانی کلامی پژوهش در نهضت عاشورا، حضور، ش ۱۷، (پاییز ۱۳۷۵): ص ۱۲۲-۱۵۴.
۶۲. شاه‌آبادی، وحید، شبهه‌شناسی فقهی قیام عاشورا، رساله دکتری تخصصی (PhD)، رشته فقه اسلامی، به راهنمایی قاسم جعفری و مشاوره حیدر امیرپور، تهران: دانشگاه پیام نور، مرکز پیام نور تهران جنوب، ۱۳۹۹.
۶۳. شرفپور (احدی)، رمضانعلی، عناصر و مؤلفه‌های کلامی نهضت عاشورا، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی محمدمهدی احمدی اصفهانی و مشاوره سعید ضیایی فر، قم: دانشگاه جامع‌المصطفی‌العالمیه، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۸۳.
۶۴. شریعتی، علی، حسین وارث آدم، تهران: چاپخش، ۱۳۵۸ش.
۶۵. الشریف المرتضی، علی بن الحسین، تنزیه الأنبياء و الأئمة، قم: الشریف الرضی، بی‌تا.
۶۶. _____، الذخیره فی علم الکلام، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۱۱ق.
۶۷. شمس الهی، محمدحسین، علم امام؛ بحثی درباره علم و دانش امامان علیهم السلام، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اسلامی، ش ۸۳، بهار ۱۴۰۰.
۶۸. شهرستانی، محمد بن عبدالکریم، الملل و النحل، بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۰۴ق.
۶۹. شهیدی، سید جعفر، قیام حسین (ع)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ ۲۹، ۱۳۸۷.
۷۰. صافی گلپایگانی، لطف‌الله، منتخب الأثر، قم: مؤسسه السیده المعصومه، ۱۴۱۹ق.
۷۱. صالحی نجف‌آبادی، نعمت‌الله، شهید جاوید، تهران: امیرکبیر، چاپ پانزدهم، ۱۳۸۰ش.
۷۲. صدر، سید محمدباقر، اقتصادنا، بیروت: دارالتعارف، ۱۴۰۱ق.

۷۳. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة، قم: مکتبه المصطفوی، ۱۳۶۸ش.
۷۴. _____، محمد بن ابراهیم، المبدأ و المعاد (ملاصدرا)، بی‌نا، بی‌تا.
۷۵. _____، محمد بن ابراهیم، الشواهد الربوبیة، تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدرا، ۱۳۸۲ش.
۷۶. صدوق، محمد بن علی، الاعتقادات فی دین الإمامیة، قم: مؤتمراً العالمی للشیخ المفید، ۱۴۱۴ق.
۷۷. صفار، محمد بن حسن، بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد(ص)، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، ۱۴۰۴ق.
۷۸. طباطبایی، سید محمدحسین، مجموعه رسائل، ج ۲، قم: بوستان کتاب (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۸۷ش.
۷۹. _____، ترجمه تفسیر المیزان، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴.
۸۰. _____، رسالت تشیع در دنیای امروز، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۸ ه.ش.
۸۱. _____، شیعه در اسلام، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۸ ه.ش.
۸۲. طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر مجمع البیان، ج ۵، ترجمه حسین نوری همدانی و دیگران، تحقیق: محمد مفتاح، تصحیح: رضا ستوده و جمعی از مصححان، تهران: فراهانی، چاپ اول، بی‌تا.
۸۳. طبری، محمد بن جریر، تاریخ الامم و الملوک، بیروت: دارالتراث، بی‌تا.
۸۴. طوسی، محمد بن حسن، تلخیص الشافی، مقدمه: حسین بحر العلوم، قم: نشر محبین، ۱۳۸۲ ه.ش.
۸۵. طوسی، نصیرالدین، تجرید الاعتقاد، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۳ش.
۸۶. عالم زاده، هادی، پیشینه تاریخ نگاری عاشورا، مجله تاریخ اسلام، ۱۳۸۰، شماره ۷.

۸۷. عسکری، سید مرتضی، معالم المدرستین، تهران: مجمع علمی اسلامی، ۱۳۷۵.
۸۸. عضد الدین ایجی، عبد الرحمان بن احمد، المواقف فی علم الکلام، بیروت: عالم الکتب، بی تا.
۸۹. علم الهدی، علی بن حسین، الذخیره فی علم الکلام، قم: جماعه المدرسین فی الحوزة العلمیه بقم. مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۱۱ق.
۹۰. عزیزاده موسوی، سید مهدی، سلفی گری و وهابیت، نشر آوای منجی، ۱۳۹۳ش.
۹۱. فخر رازی، محمد بن عمر، التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق.
۹۲. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، ج ۶، چاپ دوم، قم، هجرت، ۱۴۱۰ق.
۹۳. فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، چاپ دوم، قم: مؤسسه دار الهجرة، ۱۴۱۴ق.
۹۴. قمی (محدث قمی)، عباس، منتهی الآمال فی تواریخ النبی و الال، ج ۱، تهران: کتابفروشی اسلامیة، چاپ اول، ۱۳۷۹ق.
۹۵. کربن، هانری، تاریخ فلسفه اسلامی، ترجمه جواد طباطبایی، تهران: مینوی خرد، ۱۳۹۲، ص ۳۲۱.
۹۶. کسروی، احمد، شیعیگری، به کوشش محمد امینی، چاپ نخست، آمریکا: شرکت کتاب، ۱۳۹۰ش/۲۰۱۱م.
۹۷. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۶۳ه.ش.
۹۸. لاهیجی، عبدالرزاق بن علی، سرمایه ایمان، تصحیح: صادق لاریجانی، تهران: الزهرا (س)، ۱۳۷۲.
۹۹. الماتریدی، أبو منصور محمد بن محمد بن محمود، کتاب التوحید، تحقیق و تصحیح و تعلیق: عاصم إبراهیم الکیالی الحسینی الشاذلی الزرقاوی، بیروت: دار الکتب العلمیه، بی تا.
۱۰۰. مارکس، کارل، انگلس، فریدریش، ایدئولوژی آلمانی، ترجمه پرویز بابایی، تهران: نشر چشمه، ۱۳۸۷.

۱۰۱. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۱۰۲. محمد سعیدی مهر، تحلیل معرفت‌شناختی مبانی کلامی پژوهش در نهضت عاشورا، حضور، ش ۱۷، پاییز ۱۳۷۵، ص ۱۲۲-۱۵۴.
۱۰۳. محمدی ری‌شهری، محمد، دانشنامه امام حسین (علیه‌السلام) بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ، ج ۵، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۸.
۱۰۴. مصباح یزدی، محمدتقی، آذرخشی دیگر از آسمان کربلا، چاپ دهم، قم: مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، زمستان ۱۳۸۲.
۱۰۵. _____، آموزش عقاید، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره)، ۱۳۸۹ ش.
۱۰۶. _____، پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۵ ش.
۱۰۷. _____، نظریه سیاسی اسلام، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۷۹ ش.
۱۰۸. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۰، چاپ سوم، بیروت-قاهره-لندن: دار الکتب العلمیه، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی، ۱۴۳۰ق.
۱۰۹. مطهری، مرتضی، ده گفتار؛ قم: صدرا، ۱۴۲۲ق.
۱۱۰. _____، انسان کامل، تهران: صدرا، ۱۴۴۵ق.
۱۱۱. _____، توحید، تهران: انتشارات صدرا، ۱۴۴۵ق، چاپ سی‌وهشتم.
۱۱۲. _____، حماسه حسینی، تهران: صدرا، ۱۳۹۹ق.
۱۱۳. _____، عدل الهی، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۷ ش.
۱۱۴. _____، علل گرایش به مادی‌گری، تهران: انتشارات صدرا، چاپ پنجاه و هشتم، ۱۳۹۹.

۱۱۵. _____، مجموعه آثار استاد شهید مطهری (وحی و نبوت)، ج ۲، تهران: صدرا، چاپ هفتم، ۱۴۱۸ق.
۱۱۶. مظفر، محمدرضا، عقائد الإمامیه، قم: انتشارات انصاریان، ۱۳۸۸ش.
۱۱۷. مظلومی، رجب‌علی، نقد تاریخی در مکتب اهل بیت (ع)، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۳.
۱۱۸. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، جلد ۲، واژه «سکولاریسم».
۱۱۹. مفید، محمد بن محمد، تصحیح الاعتقاد، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.
۱۲۰. _____، سلسله مؤلفات الشیخ المفید (الفصول المختاره)، ج ۲، بیروت: دارالمفید، ۱۴۱۴.
۱۲۱. _____، سلسله مؤلفات الشیخ المفید (تصحیح اعتقادات الامامیه)، بیروت: دار المفید، ۱۴۱۴ق.
۱۲۲. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیرالمؤمنین (ع)، ج ۱۲، قم: مدرسه الإمام علی بن ابی طالب، ۱۳۷۹ش.
۱۲۳. موسوی، اکرم، تاریخ امام حسین علیه السلام، ج ۱، تهران: سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی. دفتر انتشارات کمک آموزشی، ۱۳۷۸.
۱۲۴. میلانی، علی الحسینی، نفحات الأزهار فی خلاصه عبقات الأنوار للعلم الحجة آیه الله السید حامد حسین اللکهنوی، ج ۱، قم: سیدعلی حسینی میلانی، ۱۴۱۴ق.
۱۲۵. ناصری‌داودی، عبدالمجید، انقلاب کربلا از دیدگاه اهل سنت، چاپ اول، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۵.
۱۲۶. الهندی، المتقی، کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال، ج ۲، بیروت: مؤسسه الرساله، ۱۴۰۹ق / ۱۹۸۹م.

١٢٧. يزدي حائري، علي بن زين العابدين، إلزام الناصب في إثبات الحجّة الغائب عجل الله تعالى

فرجه، بيروت: مؤسسة الأعلمي للمطبوعات، ١٤٢٢.

١٢٨. يعقوبي، احمد بن اسحاق ، تاريخ يعقوبي، ج ٢، ص ٢٢٨، بيروت: دارصادر، بيتا.

انگليسي:

١. (Riceur, Paul, Time and Narrative, Vol.١, University of Chicago Press, ١٩٩٠, p. ٧٧

٢. Enayat, Hamid, Modern Islamic Political Thought, I.B. Tauris, ٢٠٠٥, p. ٣٩